

A HOSSZÚ TÁVÚ DEMOGRÁFIAI VIZSGÁLAT FRANCIA MODELLJE¹

SOHAJDA FERENC

A következő cikk célja a francia történeti demográfia egy Magyarországon kevésbé ismert oldalának bemutatása. A „francia iskola” módszereit és módszertani, elméleti vitáit mindig is nagy figyelemmel kísérte a hazai kutatás.² A francia viták előterében a családrekonstrukciós módszer, illetve az erre alapozott egyházközségi monográfiák álltak. Azonban a monográfiák tömege és az általuk kiváltott heves polémiák háttérében, a történettudományban ritka szívósággal és módszerességgel évtizedeken keresztül tartott (és tart) egy vizsgálat, amely eredeti módszerekkel és eljárásokkal igyekezett rekonstruálni Franciaország népesedéstörténetét. Az alábbiakban e kutatás ismertetésére vállalkozom, de céloom nem a végeredmény, a francia népesedéstörténet bemutatása. Sokkal inkább a kutatás menetét, a választott módszerek és eljárások körüli vitát igyekszem rekonstruálni és vizsgálni. Elsősorban arra szeretnék választ adni, hogy milyen problémák inspirálták a vizsgálat megkezdését, mi határozta meg a források és a feldolgozási eljárások kiválasztását; illetve a feldolgozási és számítási módszerek mennyiben voltak alkalmasak az általuk eredetileg feltett kérdések megválaszolására, mennyiben határozták meg a feltehető kérdések és a lehetséges válaszok körét.

A kutatás története

Az Henry-féle vizsgálat

A hosszú távú franciaországi demográfiai vizsgálatok programja 1958-ban kezdődött meg. Ebben az évben jelentette meg Michel Fleury és Louis Henry programadó cikkét a *Population* hasábjain (Fleury–Henry 1958). A kutatás

¹ Készült az MTA–NKI Demográfiai Módszertani Kutatócsoport hosszú távú népesség-történeti kutatásainak keretében

² A legfrissebb összefoglalások: Őri Péter: Paradigmaváltás a francia történeti demográfiában? *Demográfia*, 1998. 46:4. 414–455. Uő: A történeti demográfia Franciaországban. In: KSH NKI *Történeti demográfiai évkönyv* 2002. 299–318.

legfontosabb célja Franciaország 18. századi népességnövekedésének rekonstrukciója volt. A módszertani nehézséget természetesen az jelentette, hogy a 18. századra nézve nem álltak rendelkezésre olyan korabeli statisztikai források, amelyek lehetővé tennék ezt a vizsgálatot. Tehát egy olyan forrástípust kellett találni, amelyből kellően hosszú időszakaszra, statisztikailag felhasználható adatokat lehet nyerni. Közismert, hogy a Louis Henry irányításával megszületett francia történeti demográfiai iskola az anyakönyvekben lelte meg ezt a forrást.³

A kutatás célja az volt tehát, hogy elsősorban az anyakönyvekre támaszkodva rekonstruálják a népesség számát, illetve a népesség-növekedés mértékét. A vizsgálat időhatárait (1670–1830) elsősorban a forrásadottságok határozták meg. A végpont azért 1830, mert 1829-től kezdve a már léteznek olyan korabeli, hivatalos statisztikák, amelyekből rekonstruálhatóak az életkor szerinti halandósági adatok. A kezdőpont pedig azért került 1670-re, mert a vizsgálat kezdetén azt feltételezték, hogy ekkortól vált annyira tömegessé az anyakönyvezés gyakorlata, hogy biztonsággal lehet majd találni megfelelő mennyiségű és minőségű, feldolgozható anyakönyvet.⁴

A kiválasztott korszak feldolgozása azonban a forrásadottságok korlátain túl is érdekesnek és izgalmasnak látszott. A 17. század végét hagyományosan mint a demográfiai ancien régime korszakát tartották nyilván, amikor „az ember szinte teljesen védtelen a betegségekkel szemben, és amikor – kevés kivétellel – csak a természet szabja meg gyermekei számát.” (Fleury–Henry 1958. 664.) A 18. század végén azonban már megkezdődik a halandóság csökkenése, és elterjed a születésszabályozás (legalábbis Franciaországban), vagyis ez a demográfiai értelemben vett modern kor kezdete. Tehát a francia népesség 18. századi növekedésének rekonstruálásával ez a nagy történeti átmenet is megragadható és elemezhető lehet. A 18. század végi, 19. század eleji demográfiai átmenet egész Európára jellemző volt, azonban francia sajátosságnak mutatkozott, hogy legkorábban itt kezdődött meg a termékenység csökkenése. Ezt a problémát természetesen ez a vizsgálat sem kerülhette meg. Külön célként jelölték meg a termékenység vizsgálatát, ami lényegében azt jelentette, hogy a születéskorlátozás megindulását és elterjedését kívánták térben és időben lokalizálni a francia társadalomban.

A kutatás többtucatnyi kutató, levéltáros és önkéntes bevonásával évtizedekig tartott. A hatvanas évek közepére feltérképezték a franciaországi anyakönyvek állapotát, majd a helyi levéltárakban Louis Henry pontos és szigorú irányelveit betartva kezdődött meg az anyakönyvek feldolgozása, az adatok

³ Az anyakönyv és az Henry-féle történeti demográfia „karrierjét” P.-A. Rosental (1996) elemezte.

⁴ 1667-ben jelent meg az a királyi rendelet, amely nem csak szabályozta és egységesítette az anyakönyvezés formai követelményeit, hanem másodpéldányok vezetésére is utasított. A francia anyakönyvezés történetéről ld. Séguy 1998a. 184.

felvétele (Biraben–Fleury–Henry 1960). Az első megyék adatainak kigyűjtése után világossá vált, hogy a 17. század végi anyakönyvek feldolgozása sokkal nehezebbnek, mint a későbbieké, az anyakönyvek nem csak sokkal hiányosabbnak, hanem megbízhatatlanabbnak is tűntek. Így végül Henry úgy döntött, hogy részben módosítják a kutatás eredeti időkereteit, és az adatgyűjtés egy részét csak az 1740 és 1830 közötti időszakra vonatkozóan végzik el (Blayo 1975a). Az anyakönyveket nagyrészt levéltárosok és önkéntesek dolgozták fel, az Ined-ben⁵ dolgozó demográfusokhoz az adatlapokba és táblázatokba szerkesztett adatok kerültek. Az első eredményeket a 70-es évektől kezdték publikálni, ezek közül a legfontosabbak a *Population* 1975-ös tematikus számában megjelent tanulmányok (*Population* 1975), illetve a termékenységet külön elemző öt cikk (Henry 1972a; Henry 1972b; Henry 1978; Henry–Houdaille 1973; Houdaille 1976). A kutatás lényegében csak a napjainkban zárult le. Az 1990-es évek végétől kezdődően archiválták és digitalizálták a kutatás adatbázisát, és eközben a kutatás történetét, lefolyását, választott módszereit is feldolgozták (Renard 1997; Séguy 1997; Séguy 1998b; Séguy 1999a; Séguy 1999b; Séguy 2001).

A Biraben-féle vizsgálat

Az Henry által irányított kutatással párhuzamosan egy ahhoz szorosan kapcsolódó új program indult meg az 1980-as években. Az Henry-féle kutatás addigra már publikált eredményeiből nyilvánvalóvá vált, hogy a 18. század közepétől már lényegében töretlen volt a francia népesség növekedése. Így azonban nem valósulhatott meg az az eredeti elképzelés, hogy statisztikailag leírják egy sorozatos válságokat átélő tradicionális népesség viselkedését. Ezért fogalmazódott meg az a terv, hogy az Ined, az EHESS és az Archives de France támogatásával időben hátrafele kiterjeszti az Henry által megkezdett vizsgálatot, visszamenve egészen az anyakönyvezés kezdetéig (Biraben–Blanchet 1982). Az új, Jean-Noël Biraben által vezetett kutatás egészen a 16. század elejéig terjesztette ki a kutatás időmetszetét. A Biraben-féle kutatás elhatározott célja volt, hogy az Henry-féle vizsgálat szerves folytatása legyen. A kiinduló forrás és a feldolgozás módja azonos volt, így lényegében egy egységes kutatási programról beszélhetünk, még annak ellenére is, hogy a 16. és 17. század forrásadottságai nem összevethetőek a 18. századéval.

⁵ A Francia Demográfiai Kutató Intézet (Institut national d'études démographiques) rövidítése.

Módszerek

Tekintsük először át, hogy milyen módszerrel kívánták feldolgozni az anyakönyveket. Ugyan az anyakönyvek feldolgozásának legsikeresebb és legnépszerűbb módja a családrekonstrukció volt, de ez az országos vizsgálat nemcsak ilyen módon aknázza ki e speciális forrástípus adta lehetőségeket. A történeti demográfia módszereiről szóló viták középpontjában az anyakönyvek családrekonstrukciós feldolgozása, illetve az ezen alapuló közösség-település monográfiák álltak és állnak; így háttérbe szorultak az anyakönyveken alapuló más típusú feldolgozások lehetőségei. Pedig Henry már a korábban idézett, az országos vizsgálat programját meghirdető cikkben (tehát már a híres „Crulai-kötet” megjelenésének évében!) hangsúlyozta, hogy a települési monográfiákat csak egyfajta kísérleti laboratóriumoknak tekinti, ahol demonstrálni lehet, hogy lehetséges az anyakönyvekből statisztikai feldolgozásra alkalmas adatsorokat előállítani (Fleury–Henry 1958. 665).

Az Ined országos vizsgálata azonban nem korlátozódott a családrekonstrukcióra. Az anyakönyveket alapvetően két módon dolgozták fel. Az egyiket nem nominatív, vagy numerikus, míg a másikat nominatív vizsgálatnak nevezték el. A nominatív vizsgálat lényegében a családrekonstrukciós módszert takarja, ahol az anyakönyvi bejegyzéseket a személynevek segítségével egyesítették. A nem nominatív feldolgozás során azonban nem jegyezték fel a neveket, csak az egyéb anyakönyvi bejegyzéseket. A nem nominatív vizsgálatnak két szintje van: 1. egy egyszerűbb szinten (ennek elnevezése *dépouillement somaire*) pusztán az anyakönyvi bejegyzés természetét (keresztelés – házasság – temetés) és számát jegyezték, amiből a kérdéses időszakra eső születések, házasságok és halálozások mennyiségét számolták ki. Ezeket az értékeket grafikonba rendezve kapták meg a népességmozgalom, a népességnövekedés legalapvetőbb görbéit (Blayo 1975a). 2. Egy második szinten az adott anyakönyvi bejegyzés összes adatát kijegyezték és feldolgozták, amelyekből a nyers népmozgalmi adatokon túl már a népesség nemi összetételét tudták rekonstruálni, illetve korfát és halandósági táblákat is összeállítottak (Blayo–Henry 1975). Ezen túl ez az adatfeldolgozás egyéb társadalomtörténeti kérdésfeltevések megválaszolására alkalmas adatokat is szolgáltatott.⁶

Az Henry által vezetett vizsgálatban a két feldolgozási módszer tökéletesen ketté vált. A nem nominatív vizsgálat során a népességnövekedést rekonstruálták és elemezték, míg a nominatív vizsgálat feladata csak a termékenység vizsgálata volt. Az a lehetőség nem merült fel, hogy a kétféle módszerrel ugyanazt a kérdést is lehetne vizsgálni, vagy az eredményeket is lehetne ellenőrizni. Ehhez képest már a Biraben által vezetett vizsgálatban megfigyelhető némi hangsúlyeltolódás, úgy is fogalmazhatnánk, hogy a két módszer kommunikál

⁶ Elemezték pl. a törvénytelen születések részarányát (Blayo 1975b), és ezen az adatbázison alapult az első alfabetizációs vizsgálatok egyike (Houdaille 1977).

egymással. Ugyanis a nem nominatív vizsgálat során megfigyelhető jelenségeket a nominatív vizsgálatokkal igyekeznek megmagyarázni (Séguy 1998a. 181).

A mintavétel

Egy ilyen típusú vizsgálat egyik legfontosabb módszertani, kutatás-stratégiai döntése a minta kiválasztása, illetve a mintavételi módszer meghatározása. Hiszen az evidensen mikroszintű (egy-egy ember születése, házassága, halála) adatokra alapozva igyekeznek egy klasszikusan makroszintű (egy egész ország népessége) kutatási tárgyra érvényes kijelentéseket tenni. A kijelentések érvényességét pedig a minta reprezentatív volta biztosíthatja. A mintavétel központi jelentőségével a francia kutatók is tisztában voltak, aprólékosan leírták, hogy hogyan és miért döntöttek úgy. Ráadásul ezen a ponton tért el a legmarkánsabban egymástól az Henry és a Biraben által vezetett kutatás, ezért sem tanulság nélküli, ha mi is végigkövetjük a mintavétel folyamatát.

Az eredeti mintavétel

Az ötvenes évek végén meginduló nagy vállalkozás eminens módon illeszkedett a kor kvantitatív áramlatába. Louis Henry az egyike azoknak, akik az első, a történészek által is sikeresen alkalmazható kvantitatív eljárásokat kidolgozták. Franciaországban az Ined lett az első nagy történeti kvantitatív vizsgálatok egyik központja. A társadalomtörténet-írásban ekkor vált uralkodóvá az, a modern társadalomtudományoktól, elsősorban a szociológiától átvett módszertani megfontolás, hogy egy tudományos kérdés megválaszolásához a tudós magának kell a megfelelő adatokat előállítania. Az elméletileg naiv forrásolvasó erudíció helyett a történésznek is képesnek kell lennie arra, hogy a kutatási program érdeke szerint tudja manipulálni a nyersanyagot. A történészek figyelme olyan források felé fordult, amelyek valamiképpen alkalmassá tehetők ezekre az eljárásokra, tehát felértékelődtek a tömeges és könnyen számszerűsíthető források. Ennek köszönhetően íveltek fel a gazdaságtörténet ártörténeti kutatásai; a társadalomtörténet pedig „felfedezte” az anyakönyveket, és megszületett a történeti demográfia.

Henry az országos vizsgálat során kora legmodernebb és leghatékonyabb szociológiai módszerét, a véletlenszerű mintavételes eljárást igyekszik alkalmazni. Azonban, hogy ezt alkalmazni tudja, ahhoz az anyakönyvekből olyan csoportokat kellett alkotnia, amelyről feltételezhető volt, hogy megfelelően homogének egy véletlenszerű kiválasztáshoz.

Az ugyan adott volt, hogy a vizsgálat során elsősorban a települési anyakönyvek szolgáltatják a „nyersanyagot”, de ebből még nem következett auto-

matikusan, hogy mi lesz a vizsgálat területi alapegysége. A mintát meghatározhatja az időbeli kezdő-, valamint a végpont. Az „eredeti”, a történelmi állapotot jelen esetben az egyházközségek képviselnék. A Francia forradalom idején megalkotott község (commune) teljesen új település-szintű közigazgatást jelentett, amit nem tekinthetünk a korábbi egyházközségek szerves folytatásának. Ráadásul a korabeli francia egyházközségekről nem is rendelkeztek egy mérvadó repertóriummal, ami lehetővé tette volna a mintaválasztást. Ezen megfontolásokból kiindulva inkább egy ún. retrospektív mintát állítottak össze, amihez a korabeli (1954-es, legutolsó népszámlálás adatain alapuló) településeket tekintették kiindulópontnak.

Mivel 1954-ben Franciaország 38 000 településből állt, a következő problémát a minta nagysága jelentette. Az 1:100 arány (400 település) választása azt jelentette, hogy csak egész Franciaországra vagy legfeljebb csak nagyobb országrészekre lehet majd érvényes következtetéseket levonni, de egy-egy megye (département) léptékében nem, hiszen egyes megyékből csak néhány település kerül bele a mintába. Természetesen a települések sokasága nem egynemű, a városok kellő reprezentativitását település-kategóriák bevezetésével biztosították. Városnak pedig azokat a településeket tekintették, amelyek a 19. században valamilyen fokú közigazgatási központok voltak.⁷ A településeket a lakosság-szám szerint csoportosították három kategóriába:

1. Az Henry-féle vizsgálat településkategóriái és mintavételi arányai

Település-típus	A település meghatározása	Számuk	Mintavételi arány
Nagyvárosok	50 000 lakos felett (1801)	10	1/1
Közepes városok	10000 lakos felett (1801)	80	1/10
Kisvárosok	10000 lakos alatt (1801)	300	1/20
Vidékfalvak	Az összes többi település	38000	1/100

Következő lépésként a falvakból egy kiegészítő mintát is készítettek, hiszen a kutatásnak ezen a pontján még nem lehetett tudni, hogy megtalálható-e a minta összes településének anyakönyve.

A település-mintát rendezett sorsolás (tirage systématique) alapján állították össze egy 1954-es helységnévtárból, ahol a megyéken belül rendezték ABC sorrendbe a településeket.

Azonban a mintavétel nem egydimenziós volt, nemcsak a területi egység szintjén zajlott le. Magukból az egyes anyakönyvekből is mintát vettek. Eredetileg úgy tervezték, hogy az anyakönyveknek nagyvárosokban minden századik a középvárosokban minden tizedik, a kisvárosokban minden ötödik oldalát, ill.

⁷ Az 1837-ben kiadott Statistique de la France kötetben mint département, illetve arrondissement (kb. járás) székhelyek voltak feltüntetve.

lapját dolgozzák fel. A falvak esetében az egész anyakönyv feldolgozása volt az eredeti cél.⁸ A munka első éveiben be kellett látni, hogy a mintavétel harmadik szintjét is be kell vezetni, az anyakönyvi bejegyzésekből is mintát kell venni.⁹

Így a falvak esetében a mintavétel aránya a kijegyzett anyakönyvi bejegyzések tekintetében 1/500 lett. A mintában szereplő városok számát pedig úgy módosították, hogy az 1/500 mintavételi arány végül egész Franciaország területére érvényes lehessen (Blayo 1975a. 19):

2. Az Henry-féle vizsgálat mintavételi arányai településkategóriánként és mintavételi szintenként

Települési kategória	Első szint	Második szint	Harmadik szint	Minta
Falvak	1/110	1/1	1/5	346 db.
Kisvárosok	1/20	1/5	1/5	15 db
Közepes városok	1/10	1/10	1/5	8 db
Nagyvárosok	1/1	1/100	1/5	9 db ¹⁰

Családrekonstrukciót csak a falusi népességre vonatkozóan akartak készíteni, de ez természetesen kivitelezhetetlen lett volna az egész mintán. Ezért Henry egy al-mintát állított össze, amibe az eredeti minta falvainak tíz százaléka került. Ezeket a településeket is véletlenszerűen választották ki, de igyekeztek területileg egész Franciaországot lefedni. A falvak méretében jelentős volt a szóródás. (A legkisebb településnek 271, a legnagyobbaknak 3196 lakosa volt 1821-ben.) Valamiféle reprezentativitást csak nagyobb országrészek tekintetében biztosíthatott ez a település-minta, így 4 részre osztották Franciaországot (É–K, É–NY, D–NY és D–K), mégpedig úgy, hogy mindegyik negyedbe 10–10 település jusson.

Henry úgy tervezte, hogy a településminta megalkotásával egy olyan bázist hozhat létre, amelyet aztán a későbbiekben más típusú történeti, társadalomtudományos vizsgálatokban is fel lehet használni, így biztosítva egy interdiszciplináris párbeszéd alapját. Azonban nemcsak, hogy ilyen kutatások nem születtek, hanem magát a mintavétel módját is hevesen kritizálták a történészek. Megkérdőjelezték, hogy egyáltalán lehetséges-e a véletlenszerű kiválasztás, és

⁸ A mintavételi eljárás részletes leírása megtalálható a kutatás programadó cikkében. (Fleury–Henry 1958. 669–672), ugyanitt közölték először, függelékben a mintába bekerült települések listáját is.

⁹ Ez azt jelentette, hogy csak minden ötödik anyakönyvi bejegyzés teljes tartalmát jegyezték ki, a közbeesőknek csak a „természetét” (vagyis, hogy keresztesítés, házasság vagy temetés) jegyezték fel.

¹⁰ A nagyvárosi mintából Párizs teljességgel kimaradt, mivel a párizsi anyakönyvek 1871-ben, a Kommün idején elégték.

ehelyett egy olyan „kontextuális” mintaválasztás mellett érveltek, amely képes figyelembe venni a regionális gazdasági és társadalmi különbségeket.¹¹

A Biraben-féle vizsgálat módosított szemléletű mintavétele

Mint az fentebb is említettem, a Biraben-féle vizsgálat ugyanazokat az értékeket kívánja kiszámolni, illetve ugyanazokat az eljárásokat használja (nem nominatív és nominatív feldolgozás), mint a korábbi program, de igyekeztek a korábbi vizsgálat buktatóit elkerülni, hiányosságait pótolni. Ennek során a települési minta teljesen átalakult. Természetesen nem lehetett mechanikusan átvenni az Henry-féle településmintát, hiszen esetleges volt, hogy mely falunak volt anyakönyve már a 16 században is. A véletlenszerű mintaválasztás módszerét azonban nem csak a forráskörülmények nyomására, hanem elméleti megfontolásból is elvetették és helyette egy ún. átgondolt mintát (*échantillon raisonné*) igyekeztek kialakítani.

A minta kialakítása során elvetették azt az eredeti előfeltevést, hogy Franciaországot térben és időben homogén és kontinuus egésznek lehet tekinteni. A területi és társadalmi (nyelv, jog, vallás) sokféleségből következően nem egy homogén országról, hanem egymástól akár nagyon eltérő régiók mozaikjaként összeálló területről van szó, ami sok különböző demográfiai magatartást feltételez. A mai francia adminisztratív területi egységek: a község (*commune*) és a *département* (kb. megye) a Francia forradalom idején születtek meg, és nem szerves folytatásai a korábbi területszervezési rendszereknek. Így a *département*-t csak jobb híján, a kutatás racionális megfontolásaiból lehet egységnek tekinteni, és a települések tekintetében is csak feltételezés a jelenlegi települések területi egybeesése a korabeliakkal. Ennek tanulsága, hogy a történeti demográfiának mindig együtt kell járnia egy alapos és aprólékos településtörténettel (Séguy 1998a. 183–186).

A kutatók az Henry-féle minta legnagyobb hiányosságának azonban azt tartották, hogy egyáltalán nem foglalkozott a protestáns francia népességgel. Henry eredetileg azt feltételezte, hogy a protestánsok demográfiai viselkedése nem különbözhetett a katolikusokétól, így annak külön vizsgálata és feldolgozása nem szükséges. A protestáns gyülekezetek figyelembevétele egy új problémával gazdagította a vizsgálatot, ugyanis ezen gyülekezetek jó része nem felelt meg egy-egy településnek, hanem nagyobb területek protestáns népességét foglalta magába. Így a gyülekezetek megszületését, változását, eltűnését is pontosan kell tudni rekonstruálni. A történeti demográfiai vizsgálat elengedhetetlen kiegészítőjévé válik ezáltal az egyháztörténet is (Séguy 1998a. 187).

¹¹ A vitát részletesen bemutatja Rosental (1996. 1230–32).

Így végül négy kiinduló mintát hoztak létre: katolikus falvak, katolikus városok, protestáns falvak, protestáns városok. A katolikus falvak mintája kétharmad részben fedte az Henry-féle mintát. A többi település kiválasztása pedig aszerint történt, hogy a lehető leghosszabb adatsorokat hozhassák létre. Az új település-minta illeszkedését az előzőhöz úgy bizonyították, hogy ellenőrizték, az új minta településeiben a 18. századi népmozgalom nem tér el szignifikánsan az Henry-féle minta településeitől (Biraben–Blanchet 1982. 1103–1106). A városok számát növelték a mintában (10 nagyváros, 25 közepes, 41 kisváros), ugyanis úgy vélték, hogy ezek az eredeti mintában nem szerepeltek kellő súlylyal. A protestáns mintába minden tizedik gyülekezet került bele, lehetőleg olyan települések, amelyek a katolikus mintában is szerepelnek (ez jórészt a városokra igaz), illetve itt is a lehető legrégebb és legjobb minőségű anyakönyveket keresték.

Most is készült kiegészítő minta, de ennek feladata csak részben volt az esetleges hiányok pótlása. A párizsi adatok rekonstruálása érdekében egy külön mintában gyűjtötték össze kilencven Párizs környéki egyházközség adatait. A kiegészítő minta segítségével azonban különböző helyi sajátosságokra is koncentrálnak. Így vizsgálták Bretagne különlegesen jó minőségű forrásait, valamint a demográfiai szempontból egyedi vidékeket is (Béarn és Baszkföld, ill. Périgord).

A családrekonstrukcióhoz felhasználandó minta összeállítása során sem követhették az eredeti mintavételt. Az 1670 előtti időszakból nem is lehetett negyven olyan anyakönyvet találni, ami alkalmas lenne családrekonstrukcióra. Így végül úgy döntöttek, hogy 20 települést keresnek, amelyeket demográfiaiilag homogén régiókból választanak ki. Ehhez már felhasználták a numerikus vizsgálatokból levonható első következtetéseket, és így alakítottak ki 6 régiót (Biraben–Blum 1987).

Összességében tehát egy olyan minta jött létre, amely már nemcsak az országos tendenciák felmutatására, hanem a területi és bizonyos társadalmi (válási) különbségek tekintetbe vételével azok árnyaltabb leírására és magyarázati modellek megalkotására is alkalmas lehet.

A források adottságai. Az anyakönyv, mint forrás hiányosságai

Az Ined országos vizsgálata szinte kizárólag anyakönyvekre épült, mégpedig olyan mennyiségű feldolgozásokra, amelyre korábban nem volt példa. Így kivételes lehetőség nyílt az anyakönyvek tüzetes forráskritikájára. Amíg az egy-egy településre koncentrálnak családrekonstrukciós monográfiák elkészítése során mindig megtehették, hogy csak a jobb minőségű, jó állapotban megmaradt anyakönyvekre támaszkodjanak, addig egy országos minta esetén olyan forráskezelési problémákat is meg kellett oldani, amik korábban, illetve az egy

településre koncentráló munka esetén nem merültek fel. Nem tanulság nélküli röviden áttekinteni a problémákat, és a megoldásukra kidolgozott módszereket.

Az anyakönyvvvel kapcsolatos forrás-problémák két csoportba oszthatók, amelyeket nevezhetünk szisztematikus és esetleges hiányoknak. Szisztematikusnak azok a hiányosságok tekinthetők, amelyek az anyakönyvezés társadalmi gyakorlatából következnek, és így minden egyes, látszólag tökéletesen vezetett anyakönyvnél is számolni kell velük. Az esetleges hiányoknak pedig azt nevezhetjük, amikor valamilyen okból hossza-rövidebb időszakra teljességgel hiányoznak a bejegyzések.

Szisztematikus hiányok. A halandóság és a születés alulregisztráltsága

Yves Blayo, amikor a vázlatos feldolgozásra alapozva megállapította a természetes népmozgalom alapvető adatait, a kapott eredményeket összevetette a korabeli összeírások és népszámlálások adataival. Már ekkor felfigyelt arra, hogy a legnagyobb eltérések a halálozások száma terén tapasztalhatóak, ami arra figyelmeztette, hogy a halálozással kapcsolatos abszolút számokat óvatossággal kell kezelni, és feltételezhető a halálozások anyakönyvi alulregisztráltsága (Blayo 1975a. 63).

A részletesebb nem nominatív számítások, az anyakönyvi bejegyzések teljes feldolgozása már azt is lehetővé tették, hogy pontosabban körülhatárolják ezt az alulregisztrációt. Franciaország ötvenkénti korfájának rekonstrukciója során figyelhették meg azt, hogy egy adott korosztályban rendre többen születtek, mint ahányan meghaltak. Ezt azonban nem lehet a migrációval magyarázni. A 18. század folyamán nem lehet arról tudni, hogy jelentős számban hagyták volna ott Franciaországot az emberek. E helyett ebben is a forrás hiányosságát, a halálozások szisztematikus alulregisztráltságát kell látni. A generációk rekonstruálásával illetve a korabeli, a plébánosok életmódjáról, így többek között az anyakönyvezési gyakorlatról is szóló beszámolók alapján azt is meg lehetett határozni, hogy elsősorban a kisgyermek (5 év alatt) halálozási adatait jegyezték fel igen pontatlanul (Blayo–Henry 1975. 83–87).

A családrekonstrukciók során még jobban körül tudták határolni ezt a problémát. Kiderült, hogy a nehézséget alapvetően a halvaszületések regisztrációja, illetve az ún. kényszerkeresztelés gyakorlata okozza. A bábáknak Franciaországban is jogukban állt, hogy szükség esetén a szülés után azonnal megkereszteljék a csecsemőket (ez a kényszerkeresztelés). Ennek következtében a halva született, illetve a születés után röviddel meghalt csecsemők bejegyzése igen különböző lehetett: egyáltalán nem kerültek be az anyakönyvekbe, csak mint kereszteltek, vagy mind a kereszteltek, mind az eltemetettek közé fel lettek jegyezve. E bizonytalanságból következően a legkülönbélebb csecsemőhalandósági értékeket lehetett kiszámítani a különböző településekre, amely értékek

különbségeit nem az eltérő demográfiai feltételekkel, hanem a feljegyzés különbségeivel kellett magyarázni. Henry szerint Franciaországban egészen az 1790-es évek elejéig számolni kell ezzel a jelenséggel. 1792-ben, a polgári anyakönyvezés bevezetésével azonban már szétválik egymástól a keresztelezés és a születés/elhalálozás bejelentése (Henry 1972b).

Azt is figyeljük meg azonban, hogy ha egy halva született és nem megkezesztelt csecsemő nem kerül be az anyakönyvekbe, az nemcsak a halálozások, hanem a születések alulregisztrálását is jelenti. A családrekonstrukciós vizsgálatok mutatatták meg azt, hogy nemcsak a gyerekkori halálozás, hanem a születés alulregisztrálásával is számolni kell az anyakönyvekben. Ráadásul ezt a hiátust nemcsak a csecsemőhalandóság problémája magyarázza. A francia anyakönyvek nagy részére jellemző, hogy a házasságok során a házasulandók szüleit is bejegyzik a házasságkötések feljegyzése során. Ezeket az adatokat felhasználva derült ki, hogy számos olyan házas gyermeket lehetett találni, akinek születése nem került bele az anyakönyvbe. L. Henry ezt a jelenséget nevezte elvesztett születéseknek (*naissance perdue*). Különös figyelemmel kísérte ezeket a jelenségeket, hiszen a halva született csecsemők és az „elvesztett születések” egyaránt a családrekonstrukciók végeredményét, a termékenység értékét befolyásolták.

Esetleges hiányok. A hiányzó adatsorok pótlása

Az Henry által vezetett vizsgálat, ahogy azt fentebb láthattuk, lényegében megkerülte a hiányos, rossz minőségű anyakönyvek feldolgozásából fakadó problémákat, és inkább a vizsgálat időkeretét módosította. Azonban, ha tovább akarták folytatni időben visszafelé az adatfelvételt, akkor valamilyen megoldást kellett találni erre a problémára. Henry természetesen tisztában volt vele, hogy különösen a véletlenszerűen kiválasztott anyakönyvek minősége hullámzó. Lehet találni olyan anyakönyveket, ahol a bejegyzések egy-egy évre vonatkozóan nem megbízhatóak, illetve, ahol egy-egy évre nézve elmaradnak a bejegyzések. A kutatás kezdetén kidolgoztak egy technikai eljárást arra nézve, hogyan lehet a hiányzó éveket becsléssel pótolni. Az eljárás lényege az volt, hogy a feldolgozandó anyakönyv adataiból kiindulva igyekeztek megbecsülni a hiányzó évekhez tartozó születési, halálozási számokat, mégpedig a szomszédos évek adatainak felhasználásával (Blayo–Henry 1975. 74–76). Természetesen az összefüggő hiátusok hosszának növekedésével, egy ponton túl ez a technika már alkalmatlan volt a hiányok pótlására.

A probléma megoldására először Danièle Rébaudo vállalkozott, amikor elvégezte az 1670 és 1740 közötti népmozgalmi adatok rekonstrukcióját (Rébaudo 1979). Az ő eljárása lépett ki először az adott anyakönyv adatainak feldolgozásából, amikor egy ún. regresszív-arányossági módszert dolgozott ki. Az eljárás

lényege az volt, hogy egy település hiányzó adatait az adott régióból származó és elérhető adatok segítségével becsülte meg úgy, hogy a környező településeken megfigyelhető változásokat összegezte és arányosította. Ehhez nagyon hasonló eljárást javasolt Didier Blanchet is (Blanchet 1984). E szerint egy adott t időpontban a kiegészítendő sorozat és az elérhető szomszédos sorozatok összegének aránya azonos lesz a t időpontot követő rövid időszakra kiszámított aránnyal. Az eljárást jól ismeri a statisztika, ez azonban azon az előfeltevésen alapul, hogy a szomszédos sorozatok között erős lesz a kovariancia. Ha az egymáshoz közeli települések anyakönyveit tekintjük szomszédos sorozatoknak, akkor ez az előfeltevés megkérdőjelezhető, vagy legalábbis még külön igazolandó (Bonneuil 1998. 255–256). Ezért Noel Bonneuil az ökonometriában használatos ARIMA modell használatát javasolja. Az ARIMA (AutoRegressive Integrated Moving Average) egy olyan modell-alkotó eljárás, ami a különböző idősorok közötti hasonlóságot képes kvantifikálni. Azt méri, hogy különböző lehetséges sorozatok közül melyik illeszkedik legjobban a kiegészíteni kívánt sorozathoz. A becsléshez azt a sorozatot választja ki, amelyik az ismert időszakban leginkább „hasonlít” a kiegészítendő idősorhoz. A módszer szerint bármelyik megszakítatlan adatsor alkalmas lehet a kiegészítésre, de Bonneuil egy-egy egyházközség adatainak a rekonstruálására csak ugyanazon vagy legfeljebb a szomszédos megyéből származó adatsorokat használt fel (Bonneuil 1998).

Az 1871-ben megsemmisült párizsi anyakönyvek problémája különleges kihívás elé állította a kutatókat. Az Henry által vezetett első vizsgálat nem foglalkozott ezzel a problémával, Párizs adatait korabeli összeírásokból számolta. Az 1670 előtti időszakra azonban nem álltak rendelkezésre ilyen források. A becslések szerint Párizs népessége a 16–17. században a francia városi népesség 15%-át tette ki, így demográfiai magatartásuk megismerése megkerülhetetlen volt.

Első lépésben teljes mértékben felmérték a töredékekben megmaradt anyakönyvi adatokat. A megsemmisült anyakönyvi bejegyzések egy részét 1871 után, illetve 1941-ben rekonstruálták, de ezek között csak elvétve volt található 19. század előtti bejegyzés. E mellett a kutatók rendelkezésére állt még két korabeli forrás, ami a párizsiak egy részének megőrizte az anyakönyvi adatait. E négy forráscsoport adatainak súlyozott figyelembevételével megbecsülték a születések, temetések és házasságok évenkénti mozgását. Az eredmény reprezentatív voltát a Párizs környéki népesség rekonstruálásával igazolták. A Notre-Dame 20 km-es körzetében található 202 egyházközségből a legrégebbi és legjobban vezetett 90 anyakönyvet dolgozták fel. Az adatok megfelelő súlyozásához a demográfiai viselkedés alapján három csoportba osztották az egyházközségeket: 75 falusi egyházközség, 4 olyan, ami egy-egy királyi kastély felépülése után várossá fejlődött; illetve a régió egyetlen kisvárosának, Saint Denis-nek a 8 egyházközsége. Ebben a három kategóriában külön-külön kiszámolták a

születések, halálozások és házasságok számát. A párizsi és a Párizs környéki görbék éves ingadozásainak összevetése egyrészt visszaigazolta a párizsi becslések reprezentatív voltát, másrészt megmutatta Párizs és környéke népességének interakcióját (Biraben-Blanchet 1998).

A mérések

Az anyakönyvek aprólékos és hosszadalmas feldolgozása után (ne felejtjük el, hogy a munka nagy része az asztali számítógép elterjedése előtti korszakban készült el!) kezdődhetett a kvantifikálás munkája.

A nem nominatív vizsgálatok – amelyek végeredményét a *Population* 1975-ös tematikus számában közölték – a következő értékek kiszámítását tették lehetővé: az 1740 és 1829 közötti időszakra megkapták a népmozgalmi adatokat, és ebből következően a francia népesség növekedésének ütemét. Lehetővé vált a népesség nagyságának, nem- és korszerinti összetételének rekonstruálása; végül pedig a halandóság kiszámítására vállalkoztak.

A népesség növekedésének ütemét, ami lényegében az egész kutatás megkezdését inspirálta, a népmozgalmi adatok (születések, házasságok, halálozások) rekonstruálásával határozták meg, amit az anyakönyvek vázlatos feldolgozása tett lehetővé. A mintavétel után kapott eredményeket súlyozottan szorozták fel, hogy megkapják az egész országra érvényes értékeket. Ehhez azonban arra volt szükség, hogy előbb csoportosítsák az eredményeket. A kis-, közép- és nagyvárosok értelemszerűen egy-egy csoportot alkottak. A falvak adatait pedig 10 „régióba” csoportosították. E régiók ugyan földrajzilag összefüggő területeket jelentenek, de nem alapulnak Franciaország semmilyen korábbi területi felosztásán. Semmiféle gazdasági, társadalmi vagy földrajzi felosztás nem indokolta ezt a területi beosztást, pusztán az eredmények közzétételéhez kreálták ezt a tíz csoportot. Az egyetlen kritérium az volt, hogy körülbelül azonos népességű területek jöjjenek létre.¹² A felszorzás alapját az adta, hogy az így képzett régiók népessége a francia népesség mekkora hányadát jelentette 1831-ben (Blayo 1975a).

E vizsgálat ugyan kijelölte az alapvető demográfiai mozgásokat, a nagyobb változások helyeit, de részletesebb vizsgálatra nem volt alkalmas, azt az anyakönyvi adatok, elsősorban a halálozási adatok részletes feldolgozása tette lehetővé. A halálozási adatokból kiindulva ötvenkénti bontásban összeállították a népesség kor és nem szerinti megoszlását. A zárt népesség hipotézisének¹³ felhasználásával ezekre az adatokra alapozva rekonstruálták a francia népesség

¹² Így kerülhettek több régióba az francia Alpok települései, illetve egy „régióba” a Pireneusok, az Alpok és Provence falvai. (Lásd Séguy 2001. 93–94.)

¹³ Zárt népességet akkor alkot egy populáció, ha a nagyságára nézve elhanyagolható az emigráció és az immigráció hatása.

nagyságát (Blayo–Henry 1975). Szintén a részletesen feldolgozott nem nominatív adatok tették lehetővé a halandóság elemzését. Tízévenként, nemenként csoportosítva készültek el a halandósági táblák (Blayo 1975c).

A családrekonstitúciós vizsgálatok során kizárólag a termékenység kérdésre koncentráltak. A legfontosabb cél az volt, hogy annyi családlapot dolgozzanak fel, ami segítségével térben is időben már nagy biztonsággal megállapítható a születéskorlátozás megjelenése és elterjedése. Mint fentebb említettük, Franciaországot négy részre osztva dolgozták fel az adatokat. Egy-egy régióban átlagosan mintegy tízezer családlapot vettek fel, de csak azokat dolgozták fel, ahol a házasság kezdete és vége is ismert volt. Így is több ezer családlap került feldolgozásra régióként, ami összességében jóval meghaladta a korábban egyszerre feldolgozott családlapok számát. Ezek a vizsgálatok nagyon aprólékosan kiszámították a termékenységet, figyelembe véve mindazokat a módosító tényezőket, amiket fentebb már ismertettem. A termékenység kiszámítása mellett a házassági korra és a születések közötti intervallumra fordítottak nagyobb figyelmet.

Eredmények és recepció

Bár jelen tanulmány célja nem (lehet) Franciaország történeti demográfiai elemzése, a napjainkban is tartó kutatás elért eredményeit vázlatosan be kell mutatnunk, már csak azért is, hogy ezek fényében értékelhessük a választott módszerek sikerességét.

A nem nominatív vizsgálat eredeti céljait jórészt elérte. Bebizonyította, hogy a hagyományosan pre-statisztikus korszakokra nézve is lehet statisztikailag feldolgozható adatsorokat létrehozni. Megmutatta, hogy az anyakönyvek nemcsak mikrodemográfiai feldolgozások nyersanyagát adhatják, hanem segítségével egy egész ország népességére nézve is lehet érvényes kijelentéseket tenni.

E kijelentések közül a legfontosabb az volt, hogy Franciaország népessége a 18. század közepén nagyobb volt, és így a népességnövekedés is korábban kezdődött és kisebb ütemű volt, mint azt addig feltételezték. Megállapították, hogy a népességnövekedés az 1740-es évektől kezdődően szinte folyamatos volt, az 1775-től kezdődő válság, illetve az 1810/14-es háború, ill. az 1832-es kolerajárvány már csak kisebb megtorpanásokat eredményezett, de a korábbi időszakok válságaira jellemző halálozási arányok már egyszer sem tértek vissza. Ezek az eredmények megkérdőjelezték minden olyan korábbi feltételezést, amely az ipari- vagy mezőgazdasági forradalommal igyekezte magyarázni a népesség növekedését, hiszen ezeket a feltételezett eseményeket megelőzte a népességnövekedés ténye. A népességnövekedés ritmusából már arra is lehetett

következtetni, hogy a termékenységekorlátozás valamikor a francia forradalom idején indult meg (Dupâquier 1988. 4–5).

A halandóság 1740 és 1830 közötti időszaka két nagy szakaszra bontható. 1740–89 között a halandóság viszonylag stabil, és magasabb, mint azt a korábbi, töredékes adatokból sejteni lehetett. A csecsemőhalandóság 280 ezrelék, a születéskor várható élettartam a férfiaknál 27 év alatt, a nőknél pedig 28 év fölött volt. A második időszak (1790–1829) a halandóság jelentős folyamatos csökkenésével jellemezhető, ami minden életkorban megfigyelhető, de különösen igaz a gyerekekre. Ennek köszönhetően a születéskor várható élettartam közel 37 évre nőtt. Ezen értékek legfontosabb elméleti tanulsága az volt, hogy megkérdőjelezett minden, a halandóság csökkenését korábban magyarázó hipotézist, hiszen megindulása megelőzi az orvoslásban, illetve a közegészségügyben bekövetkezett fejlődést.

A családrekonstrukciós vizsgálatok bebizonyították, hogy a születésszabályozás a 18. század végén, a 19. század elején Franciaország számos, ha nem összes régiójában jelen volt. Az is nyilvánvaló lett, hogy nem ragadható meg éles cezúra a „természetes” termékenység és a születésszabályozás korszaka között, a szó szoros értelemben nem beszélhetünk természetes termékenységről. Az anyakönyvek tömeges elemzéséből nyilvánvaló lett, hogy alapvetően a házassági életkor és a házasság időtartama befolyásolta a termékenységet, vagyis az a nő, aki korábban ment férjhez, és előbb kezdett szülni, idősebben kevesebb gyereket szült, mint azok, akik később mentek férjhez. A nem nominatív vizsgálat feltételezését, miszerint a termékenység-csökkenés a 18. század végén gyorsul fel, a nominatív vizsgálat igazolta. Kimutatta, hogy az 1790 és 1819 között kötött házasságoktól kezdve gyorsul fel a házas termékenység csökkenése, a változást pedig az okozza, hogy a nők fiatalabb korban hagyják abba a szülést.

Konklúzió

Az Ined nagy országos vizsgálata nemcsak bebizonyította, hogy az anyakönyvekre támaszkodva lehetséges statisztikailag elemezhető, makroszinten is érvényes megállapításokra alkalmas idősorok létrehozása, hanem ezek az eredmények megkérdőjeleztek számos, addig bevett történeti demográfiai magyarázó-modellt. A történettudományban mégis kicsi volt a kutatás visszhangja. Ez egyrészt azzal magyarázható, hogy a 70-es évek közepén, amikor az első eredmények napvilágot láttak, a francia történetírás (elsősorban az „Annales-iskola”) épp elfordult a szeriális, kvantitatív kutatási módszerektől.

De a visszhangtalanság talán azzal is magyarázható, hogy ezek a vizsgálatok nem voltak alkalmasak a megingatott magyarázó-modellek helyett újak alkotására. A mintaválasztás és a feldolgozás módja sem a regionális különbsé-

gek, sem egyéb társadalmi tényezők megfigyelését nem tette lehetővé, így eleve lehetlenné tette a magyarázat-kísérleteket

Az eredmények recepciójára valójában több mint egy évtizeddel később, a nagy népességtörténeti monográfia megjelenésével nyílt mód (Dupâquier 1988). Ez az összefoglaló nem egyszerűen csak széles körben közzé tette, és ezzel mintegy kanonizálta a nagy országos vizsgálatok eredményeit, hanem igyekezett meghaladni a vizsgálat által szűkre szabott kereteket. Az azokból levonható eredményeket egyrészt ötvözte a regionális és településszintű monográfiák eredményeivel, felmutatva a változások térbeli eloszlását, illetve a társadalom homeosztatisztikus modelljének megalkotásával egy nagyobb magyarázat-rendszerbe is beillesztette azokat.

Az Henry által kitűzött eredeti célokat tehát mind a nominatív, mind a nem nominatív vizsgálatok képesek voltak beteljesíteni: elsősorban azonosították a változások helyét, idejét, irányát. Azonban nem igazán voltak alkalmasak arra, hogy e változásokat megmagyarázzák, a mérések eredményeire alapozva nem lehetett elméleteket vagy modelleket felállítani. Az eredeti adatbázisok archiválásával és digitalizálásával újra felmerül a kérdés, hogy még milyen kérdések feltevését teszi lehetővé e gigantikus vállalkozás (Séguy 2001. 79). A hasonló angol vizsgálat példája azt mutatja, hogy a két vizsgálat ötvözésében, elsősorban a családrekonstrukciós vizsgálatok további elemzésében rejlik a továbblépés útja.¹⁴ A makroszinten megragadható változások demográfiai okait ezen az interpretációs szinten lehet megtalálni. Tehát befejezésül is csak azt lehet mondani, hogy egy ilyen típusú vizsgálat sikere az alapos és megfontolt települési minta összeállításán alapul.

IRODALOM¹⁵

- Biraben, Jean-Noël 1960. Répertoires des registres paroissiaux et d'état-civil conservés aux archives départementales et dans les mairies du département de la Meuse. *Population*. 5. 877–879.
- Biraben, Jean-Noël 1985. Le point de l'enquête sur le mouvement de la population en France avant 1670. *Population* 1. 45–69.
- Biraben, Jean-Noël – Blanchet, Didier 1982. Le mouvement naturel de la population en France avant 1670: Présentation d'une enquête par sondage. *Population* 6. 1099–1132.

¹⁴ Ilyen irányú vizsgálatok már elindultak. Itt csak egy példára utalva: A Henry-féle nominatív vizsgálat adatait felhasználva hasonlították össze a halandóság helyi és országos változatait (Blum–Bringé 1992).

¹⁵ Itt csak a felhasznált irodalom feltüntetésére van lehetőség. A kutatások teljes bibliográfiája azonban elérhető. A Henry-féle vizsgálat teljes bibliográfiája (több mint 300 tétel!) egy külön kötetben került kiadásra (Renard 1997). A Biraben-féle vizsgálatához kapcsolódó publikációk listája pedig Isabelle Séguy közleményében jelent meg (Séguy 1998a).

- Biraben, Jean-Noël – Fleury, Michel – Henry, Louis 1960. Inventaire par sondage des registres paroissiaux de France. *Population*. 1. 25–58
- Biraben, Jean-Noël – Blum, Alain 1987. Population trends in France 1500 to 1800. Comparison with other Western and Eastern countries. *47th session de l'Institut International de la Statistique, Invited paper 3–1*.
- Biraben, Jean-Noël – Blanchet, Didier 1998. Essai sur le mouvement de la population de Paris et de ses environs depuis le XVIIe siècle. *Population* 1–2. 1998. 215–248.
- Blanchet, Dider 1984. L'exploitation des données de l'état civil ancien : la correction des données manquantes. *Histoire moderne et contemporaine informatique*. 5 76–92.
- Blayo, Yves, 1975a Mouvement naturel de la population française de 1740 à 1829. *Population* N° spécial – Démographie historique. 15–64.
- Blayo, Yves, 1975b La proportion des naissances illégitimes en France de 1740 à 1829. *Population* N° spécial – Démographie historique, 64–70.
- Blayo, Yves 1975c La mortalité en France de 1740 à 1829. *Population* N° spécial – Démographie historique. 123–142.
- Blayo, Yves – Henry, Louis 1975. La population de la France de 1740 à 1860. *Population* N° spécial – Démographie historique. 71–122.
- Blum, Alain – Bringé, Arnaud 1992. Mortalité locale et générale en France (1670–1829) In Blum, A. – Bonneuil, N. – Blanchet, D. (szerk.): *Modèles de la démographie historique*. Ined, Paris. (Congrès et Colloques 11.) 11–44.
- Bonneuil, Noël 1998. Traitement des données manquantes dans les séries issues des registres paroissiaux. *Population* 1–2. 249–270.
- Dupâquier, Jacques (szerk.) 1988. *Histoire de la population française*. tom. 2. Presses Universitaires de France, Paris
- Fleury, Michel – Henry, Louis 1958. Pour connaître la population de la France depuis Louis XIV: Plan de travaux par sondage. *Population* 4. 663–686.
- Henry, Louis 1972a. Fécondité de mariages dans le quart sud-ouest de la France de 1720 à 1829. I. *Annales ESC* 27:3, 612–640.
- Henry, Louis 1972b. Fécondité de mariages dans le quart sud-ouest de la France de 1720 à 1829. II. *Annales ESC* 27:5, 977–1023.
- Henry, Louis 1975. Schéma d'évolution des mariages après de grandes variations des naissances. *Population* 4–5. 759–780.
- Henry, Louis 1978. Fécondité des mariages dans le quart Sud-Est de la France de 1670 à 1829. *Population* 4–5. 855–884.
- Henry, Louis – Houdaille, Jacques 1973. Fécondité des mariages dans le quart nord-ouest de la France de 1670 à 1829. *Population* 4–5. 873–924.
- Houdaille, Jacques 1965. Etat d'avancement d'une enquête sur la population de la France de Louis XIV à la Restauration. *Population* 2. 293–295.
- Houdaille, Jacques 1976. Fécondité des mariages dans le quart sud-est de la France de 1670 à 1829. *Annales de démographie historique* 341–392.
- Houdaille, Jacques 1977. Les signatures au mariage de 1740 à 1829. *Population* 1. 65–90.
- Houdaille, Jacques 1979. Mouvement saisonnier des conceptions en France de 1740 à 1829 *Population* 2. 452–457.
- Houdaille, Jacques 1982. Reconstitution des familles de Rosny-sous-Bois de 1620 à 1669. *Population* 2 412–418.

- Houdaille, Jacques 1983. Reconstitution des familles d'Ivry-sur-Seine 1601–1686. *Population* 3. 592–597.
- Houdaille, Jacques 1984. La mortalité des enfants dans la France rurale de 1690 à 1779. *Population* 1. 77–106.
- Houdaille, Jacques 1985. Le mouvement saisonnier des naissances dans la France rurale de 1640 à 1669. *Population* 2. 360–362.
- Population* 1975. Numéro spécial. Démographie historique.
- Rébaudo, Danièle 1979. Le mouvement annuel de la population française rurale de 1670 à 1740. *Population* 3. 589–606.
- Renard, Claude 1997. *Enquête L. Henry. Bibliographie de l'enquête*. Ined, Paris. (Dossiers et Recherches de l'Ined 61.)
- Rosental, Paul-André 1996. Treize ans de réflexion: De l'histoire des populations à la démographie historique française. (1945–1958) *Population* 6. 1211–1237.
- Séguy, Isabelle 1997. *Enquêtes de démographie historique: enquête Louis Henry: la population de la France de 1670 à 1829: notice descriptive, partie non nominative (anonyme)*. Ined, Paris. (Dossiers et recherches de l'Ined 57.)
- Séguy, Isabelle 1998a L'enquêtes sur la population de la France de 1500 à 1700 de J.-N. Biraben. Présentation – Sources – Bibliographie. *Population*, 1–2, 181–214.
- Séguy, Isabelle 1998b *Enquête Jean-Noël Biraben. La population de la France de 1500 à 1700: Répertoire des sources de la partie numérique de l'enquête*. Ined, Paris. (Dossiers et recherches de l'Ined 67.)
- Séguy, Isabelle 1999a *Enquête Louis Henry: notice descriptive de la partie nominative*. Ined, Paris. (Dossiers et recherches de l'Ined 76.)
- Séguy, Isabelle 1999b *Enquête Louis Henry: notice descriptive des données informatiques*. Ined, Paris. (Dossiers et recherches de l'Ined 77.)
- Séguy, Isabelle 2001. *La population de la France de 1670 à 1829: l'enquête Louis Henry et ses données*. Ined, Paris. (Classiques de l'économie et de la population. Études et enquêtes historiques)

THE FRENCH MODEL OF LONG TERM POPULATION HISTORY RESEARCHES

Summary

This paper deals with the countrywide research program on long term population history of France carried out by French National Demographic Research Institute (INED). The program aimed at determining the population size of France and describing the most important demographic features of the country in the 16–19th centuries. The research program was based upon the elaborated data of parish registers in a countrywide sample of French settlements. The author presents the history of the research program, the difficulties and debates concerning the process of drawing samples, briefly surveys the chosen methods and the results of the program. That path-breaking program led by Louis Henry started at the end of the 1950s and it was particular concerning both its measure and the length of the examined period. The program could prove that – despite all difficulties and its technical and scientific limits – such a quantitative macro research could be carried out and could basically question and transform the accepted theories and assumptions on historical demography.

Tables:

1. *Categories of the settlements and proportion of the samples in the research program of Louis Henry*

Heading: Type of the settlements; Definition of the type; Number of the settlements in the type; Proportion of the sample

Lateral text: Big towns; Towns of medium size; Small towns; Countryside/villages

2. *Proportion of the samples by the categories of the settlements and by the levels of sampling in Henry's research program*

Heading: Categories of the settlements; First level; Second level; Third level; Measure of the sample

Lateral text: Villages; Small towns; Towns of medium size; Big towns